

SZERELEM ÉS TÁRGYVESZTÉS

Bak Róbert*

Írásom tárgya egyesek szánára talán régimódinak, másoknak pedig inkább irodalminak, semmint tudományosnak tűnik majd, ilyenre viszont már volt példa. A cím talán már az olvasó eszébe is juttatott egy másik, hasonló címet, *A szerelem és a hipnózist*, amelyet Freud *Tömegpszichológia és én-analízisének* (1921) nyolcadik fejezete visel. Freud az *Adalékok a szerelmi élet pszichológiájához* (1910, 1912) után, amelyben a tárgyválasztás típusaival foglalkozott, a *Tömegpszichológiában* kezdte tanulmányozni a libidó forgandóságát, valamint a szerelem és a hipnózis állapotában zajló azonosulási folyamatokat. Szerelemfelfogásának alapjait *A nárcizmusról* szóló előadásában (1914) fejtette ki: „A [tárgylibidó] legmagasabb fejlődési szakaszának a szerelem állapota látszik, amely a saját személyiségnek a tárgymegszállás javára történő feladásával azonos...” (Freud, 1921, [1995] 19. – Bak R. kiemelése.)

Az azonosulás folyamata és topográfiája, és összefüggése a tárgyvesztéssel, már a *Gyász és melankólia* című tanulmányban (1917) foglalkoztatta Freudot. Ebben az írásban az öngyilkosság rejtélyével kapcsolatban meglepő állításba ütközünk: „A szélsőséges szerelem és az öngyilkosság két ellentétes helyzetében az ént, bár két teljesen eltérő módon, de – legyűri a tárgy” (Freud, 1917, [1997] 138–139.).

E két állapot ellentétes egymással – bár, mint tudjuk, az ösztön-énben ez nem szükségszerűen van így –, az viszont mindkettőben közös, hogy feltehetőleg más-más okból ugyan, de érvényre jut az én.

* A New York-i Pszichoanalitikus Intézet 21. Freud-jubileumára készített dolgozat, mely az Orvosi Akadémián hangzott el, 1971. április 13-án. Eredeti megjelenés: *International Journal of Psycho-Analysis* (1953) 54, 1–7.

Freud nem fűzte tovább ezt a – számomra legalábbis – jelentős gondolatot, hogy szerelem és öngyilkosság részben kapcsolódik egymáshoz. Ha a „szerelmet” a gyász és a melankólia között félfúton, egyetlen fogalmi hármasságban vesszük szemügyre, rögtön feltűnik néhány hasonlóság és különbség.

A tudatmező mindhárom állapotban beszűkül, és a minden egyebet kizáró tárgymegszállás érvényesül. Mindhárom állapotban a tárggyal való azonosulás megy végbe.

A gyász a szeretett személy halálát, azaz valóságos tárgyvesztést követ. A melankólia esetében is elképzelhető valóságos tárgyvesztés, legtöbbször azonban intrapszichikus és szimbolikus tárgyrepresentációk elvesztése folytán alakul ki melankólia.

Hol a tárgyvesztés a „szerelemben”? – merülhet fel a kérdés. Ez az első lényeges ellentmondás. Az alábbiakban azt próbálom meg alátámasztani, hogy a „szerelmet” is gyakran szeparáció, vagy fontos – valós, képzelt vagy fenyegető – tárgyvesztés, illetve tárgyrepresentáció-vesztés előzi meg, amely melankóliához vezethet. Ilyen, a szerelmet siettető ok lehet még az énképet ért sérelem, és az éniideal törekvéseinek beteljesületlensége, amelyek közvetetten vezetnek a tárgyvesztés fenyegetéséhez. Ugyanakkor míg a melankólia esetében az elveszett tárgy azonosulás által lesz visszaszerelhető, vagy, Freud szavaival, azáltal, hogy nárcizmusba fejlődik vissza, „a szerelem elkerüli, hogy ki kelljen hunynia”, a szerelemtől szenvedő személy helyettesítő tárgyat talál; a veszteség meg nem történtté válik, a tárgy feltámad vagy másik kerül a helyére.

Vannak esetek, amelyekben az elveszett szerelmi tárgyat nem sikerül másikkal helyettesíteni: ekkor akut melankólia vagy öngyilkosság következhet be. A szerelem és öngyilkosság régóta meglévő motívum a történelemben és az irodalomban is. A szerelmes lemond az életéről, hogy bebizonyítsa: érdemes volt a szerelemre, vagy hogy a halálban egyesülhessen szerelme tárgyával. Ez a motívum szerepel Melész és Timagorasz ókori történetében is, amelyet Pauszaniasz mond el. Melész visszautasította Timagorasz szerelmét, és arra kérte, hogy szerelme bizonyosságául másszon fel egy sziklacsúcsra, és onnan vesse le magát, Timagorasz pedig így is tett. Amikor Melész látta, hogy milyen tragédiát okozott, ő is felmászott a sziklára, levette magát, és meghalt.¹ Schiller *Kesztyű* című versének hőse tisztább valóságérzéssel rendelkezik. Amikor a szeretett hölgy a vadállatok arénájába

¹ Ezt a példát Dr. Susan Woodfordnak köszönhetem.

hajtja a kesztyűjét, hogy az ifjú hozza ki onnan szerelme bizonyságául, a szerelmes vakmerően eleget tesz a feladatnak, de miután kihozta a kesztyűt, hölgye arcába dobja és távozik. Ez az eset arra lehet példa, hogy hogyan működik az én, ha szélsőséges veszélyhelyzetben visszanyeri a valóságérzelését.

Az a visszatérő motívum, hogy a szerelmes kockára teszi vagy eldobja magától az életét, számtalan variációban fellelhető különböző irodalmi művekben.

A kora reneszánszban a firenzei neoplatonikusok, főként Marsilio Ficino és Pico della Mirandola spirituális szinten közelítettek ehhez a témához. Mindketten úgy tartották, hogy a szerelem akkor a legnemesebb, ha vak. Ficino ezalatt az öröm (gaudium) vakságát értette, a lelkes Picónál viszont a misztikus önmegsemmisítés doktrínája is idetartozott.

A tizenkilencedik században Goethe Wertherének öngyilkossága a romantika kiemelkedő prototípusa, és az a gyakran idézett Heine-sor, hogy az azrák „belehalnak, ha szeretnek”. (Heinrich Heine: *Az azra* [Nadányi Zoltán fordítása])

A kortárs irodalomban Thomas Mann az, aki több novellájában is mélyrehatóan foglalkozik az Erősz–Thanatosz-motívummal (Schroeter, 1964). A fekete hattyú című történetben az a misztikus, orfikus összefüggés is megjelenik, hogy Amor a halál istene.

Még ha a fenti megállapításaim arra engednek is következtetni, hogy a szerelem, halál, öngyilkosság és melankólia témái összefüggnek egymással, elképzelhetőnek tartom, hogy klinikusi érzékük tiltakozik ez ellen a nézet ellen, s ezért megmaradnak azon az állásponton, hogy a melankólia alapja a tárgykapcsolat rendkívüli ambivalenciája – amely a narcisztikus tárgyválasztáson és a libidónak az énen belülré irányuló regresszióján alapul.

Ez a jogos fenntartás teszi szükségessé, hogy a továbbiakban megpróbáljam igazolni, hogy a melankólia fenti három előfeltétele különböző mértékben ugyan, de a „szerelemben” is megvan.

Ezen a ponton, úgy érzem, nem árt eloszlatoznom azokat az esetleges aggodalmakat, amelyeket indítványom válthatott ki. Amikor „szerelemről” beszélek, akkor arra az ésszerűtlen, viharos, olykor tragikus érzelmi zűrzavarra célzok, amely a „romantikus ifjúkor” sajátja, és később is újra megismétlődhet az életünkben; amely akár beteljesül, akár viszonzatlan marad, *grande passion*, nagy szenvedély támad belőle. Arra a fajta lelkiállapotra utalok, amelyről Goethe Werthere röviddel öngyilkossága előtt így ír:

„Hogy üldöz az alakja! Ébren és álomban egész lelkemet betölti! Itt, ha behunyom a szemem, itt a homlokomban, ahol a belső látóerő egyesül, itt

áll az ő két fekete szeme. Itt! nem tudom ezt kifejezni. Ha behunyom a szemem, rögtön itt vannak; mint egy tenger, mint egy mélység pihennek előttem...” (Goethe, 1990, 97.)

Egy másik költő szerelme tetőfokán így ír: „Ó, az arcod! Mindenhová elkísér! Méreg! Ópium! Bor! Narkotikum!” Werther a hideg tudatosságot vádolja, amiért az visszatartja, épp amikor „a végtelen teljességébe vágott beleveszni”. A szerelemnek erre a legutóbbi jellegzetességére még visszatérek.

Remélem, minél árnyaltabbá tudom majd tenni az átlagos szerelemérzést, amelyet Freud az „epikus fázist” megelőző „lírai fázisnak” nevezett. E másik, higgadtabb, ésszerűbb és tartósabb állapotot nevezik rendszerint szeretetnek, vagy prózaiban „érett genitális tárgykapcsolatnak”, amely nem azonos a kezdeti, és szoros értelemben mulékony fázissal, a szerelemmel.

Magának a fiatal Freudnak a szerelme jegyese iránt kezdettől fogva meglehetősen józannak tűnik. Két olyan levélből idézek, amelyeket pár héttel az eljegyzése előtt írt: „S amikor az egész világ előtt a drága feleségem leszel, aki nevemet viseli, nyugodt boldogságban telnek majd a napjaink a saját magunk javára, és az emberiségért végzett komoly munka jegyében, amíg csak örök álomra nem hunyjuk a szemünket, és a hozzánk közelállókra olyan emléket hagyunk magunkról, hogy örömmel gondolnak vissza ránk.” (Jones, 1953, 134.)

Freud jövődöbeli házastársában a gondos *háziasszonyt* [*Hausfrau* – Bak Róbert kiemelése] látja, akinek „hangosan csörömpölő hatalmas kulcscsomója van.” (...) „Mennyi minden szolgálhat örömünkre” – folytatja Freud –: „a könyvszekrény, a varrodoboz és a barátságos fényű lámpa. S mindezt ragyogó rendben kell tartani.” (Jones, 1953, 135.)

Jones leírásában vet egy pillantást erre a meghitt, rendezett életre és szerelemre, mégis „hallatlan *grande passion*ként, óriási szenvedélyként” jellemzi Freud szerelmét. Azt írja: „Ha a tanulóévek gyötrelmei valaha is alkalmassá tettek egy férfit arra, hogy hitelesen elemezze a szerelmet, úgy ez a férfi Freud volt.” (Jones, 1953, 110.)

Ehhez még hadd tegyek hozzá annyit, hogy ezeket a „gyötrelmes tanulóéveket” fogyasztói bírvágy, a szeretett lény elvesztése feletti túlzott aggodalom és már-már beteges féltékenység kísérte. Freud féltékenységének egyik fő oka az volt, hogy Martha Bernays iránti szerelmét súlyos következményekkel járó tárgyvesztés előzte meg. Freud már legalább egy éve tisztában volt azzal, hogy tudományos karrierje nem indul be, mégsem hagyta abba a munkát, és a Pszichológiai Intézettől sem vált meg. Erre csak akkor lett képes, miután találkozott szerelme tárgyával. Fájdalmas döntés volt ez számára, s később „az elválást a tudománytól” szívtépőnek nevezte. A sza-

kítás azért is jelentős volt, hiszen ettől kezdve nem lehetett Brücke és főként Fleischl közelében, akikről mindig repesve, elragadtatottan beszélt. Nyilvánvalónak tűnik, hogy az új szerelemben jelenlévő erős féltékenységekben aktív szerepet játszottak ezek a veszteségek. Általánosságban is igaz lehet, hogy a túlzott féltékenység mögött rejlő dinamikus tényező mindig fontos összetevője az úgynevezett *grandes passions*-nak.

De térjünk vissza a *Tömegpszichológia* irányadó kijelentéseihez: Freud szerint a szerelem legszembetűnőbb aspektusa a tárgy szexuális *túlértékelése*. Ez az eredeti nárcizmus elfojtásának és az infantilis megalomániának a következménye. A szelf libidinális befektetése a tárgyra helyeződik át. Freud korábban, a Schreber-eset kapcsán már idézte Salat al-Dínt: „Amikor a szerelem lángjai fellobbannak, akkor a szelf, a sötét zsarnok meghal.” Az én-szeretet teljesen felolvad a tárgyban: az én-ideál helyére a tárgy lép. A szelf ezáltal védtelenné, alázatossá és áldozatszerűvé válik. Az én tehát „minden egyes szerelem során” sebezhető lesz. Ez még könnyebben bekövetkezik, ha a szerelem viszonzatlan.

Még ha Freud az ént érő kárról és sérülésről beszél is, az egyáltalán szóba sem kerül nála, hogy a szerelemben mi lehet az agresszió és az ambivalencia szerepe.

A tárgy *túlértékelése* a szerelem szokásos, bár nem minden esetben tapasztalható vonása. Tényleg abból ered, hogy a szelf nagyobb mennyiségű narcisztikus befektetést helyez át a tárgyra. A funkciója viszont az, hogy ellenálljon, ellenmegszállása legyen az agresszióknak. A tárgy kiemelt helye nem más, mint ambivalens voltának tagadása. Az ambivalencia azért nem tűrhető el, mert a tárgy, a szelf részeként, védelem alatt áll. Freud a halállal kapcsolatos attitűdünkkel összefüggésben utal erre (1915): „Nyugodtan mondhatjuk, szerelmi életünk legszebb pillanatait a bennünk lakozó rosszindulatú ösztön elleni reakciónak köszönhetjük” (Freud, 1915, 184.). Nietzsche az *Emberi – Túlságosan is emberiben* már valamelyest rátapintott arra, hogy a férfiaknak a nők iránti „mély belső szenvedélye” az ambivalenciából ered. Előfordulhat, hogy az érzékiség szerepe nagyon is csekély, ha viszont a férfi úgy érzi, hogy a nő gyenge, védelemre szorul, ugyanakkor az önbi zalma arrogánsan túlzott [*übermut*], akkor valami erőt vesz rajta. „...mint ha túlcseresznye a lelke: felindult és megbántott egyidejűleg. E ponton fakad a nagy szerelem forrása.”²

² Nietzsche, F.: *Emberi – Túlságosan is emberiben*. I–II. Ford.: Török Gábor. In: Friedrich Nietzsche: *A vándor és árnyéka*. Göncöl, Budapest, 1990. (287. aforizma) 281.

Ha elfogadjuk, hogy a szerelem a tárgyvesztéssel és az ezt követő büntudattal függ össze, könnyen érthetővé válik az a hajlandóság, amely a szelf megsértésére irányul, hiszen a szelf és a tárgyrepresentációk összeolvadása gátolja az agresszió levezetését. Felesleges szócséplés lenne azt részletezni, hogy milyen erőteljesen tér vissza az agresszió, ha a szerelmest vonzalmának tárgya frusztrálni kezdi vagy visszautasítja. Metapszichológiai szinten a szerelem gyűlöletbe fordulása úgy fogható fel, hogy a visszavont szerelmi energiák gyűlölet formájában kerülnek felszínre (Freud, 1923). Ez a tárgy akár valós, akár képzeletbeli reprezentációjának befeketítését, alulértékelését vagy elpusztítását eredményezheti.

Freud a szerelemben előforduló azonosulási folyamatokat tanulmányozva azt fejtegeti, hogy nem feltétlenül szükséges feladni a tárgyat. Következtetése szerint a szerelemben „[a] tárgy az éniideal helyére lép”. (Freud, 1921, 223.) A tárgyvesztés kérdéséhez visszatérve elsőként a szerelem legpatologikusabb formájára, az erotomániára hivatkozom. Az erotomán szerelmesnek érzi magát, és ráadásul azt hiszi, hogy érzései viszonzottak. Ez az illuzórikus struktúra nemritkán szkizofrén folyamatok kezdetekor jelentkezik. Kezdetben jól beágyazódhat a valóságba, mint például egyik esemben, ahol egy fiatal férjzett orvosnő egy évvel az apja halála után a főorvosába szeretett bele. Jó szaktudású, intelligens és mindaddig kiegyensúlyozott személy volt, és csak visszamenőleg fedezhettem fel benne, hogy a nők többségénél hajlamosabb a férfiak egyes tetteit annak jeleként értelmezni, hogy beleszerettek. (Meg kell említenem, hogy a szóban forgó asszony magyar, így hát nem merülhet fel, hogy a sármoságot tévesztette volna össze a csábítással, vagy a kitörő gálánsságot a szerelemmel.)

Az a hátborzongató mód, ahogyan az asszony a szerelméről és az esetleges válásról, arra ösztönzött, hogy konzultáljak valakivel. A szakvélemény, amellyel ma már egyetértének, a következő volt: „késleltetett és eltolt gyász”. A kezelés ennek ellenére károsnak bizonyult. Jelentősegteljes élmények bukkantak fel, a páciens pedig olyan jelekként értelmezte őket, amelyekkel a szerelmese próbára akarja tenni stb. Tipikus, majdhogynem villámszerű [*foudroyant*] szkizofrénia fejlődött ki, amely leépüléssel zárult. Mint kiderült, az erotománia volt az elveszett tárgyak visszaszerzésére irányuló utolsó kísérlet.

A nagy magyar költő, József Attila esetében a szkizofrén folyamat szenvedélyes áttételi szerelem formájában került a felszínre, amely aztán gyilkos gyűlöletbe csapott át. A költő analitikusára támadt, és megfenyegette, hogy mint kommunistát jeljeleti. Ezzel az egész Magyar Pszichoanalitikai

Egyesületet veszélybe sodorta. (Mindez Magyarországon történt az 1930-as években.) Egy József Attila-vers ebből a stádiumból:

„Mozdulatlan, hanyatt fekszem az ágyon,
látom a szemem; rám nézel vele.
Halj meg! Már olyan szótlanul kívánom,
hogy azt hihetném, meghalok bele.” [Magány]

Amikor én vettem át a kezelését, a folyamat egy időre látszólag lefékeződött, de csak addig, amíg a költő új tárgyra nem talált. Amikor megtalálta szerelmének új tárgyát, a szelf újra helyreállt:

„Már nem képzelt ház üres telken,
csinosodik, épül a lelkem,
mivel az árnyakkal betelten
a nők között Flórára letem.” [Flóra, 5. Megméréssel!]

József Attila szerelme viszonzatlan maradt. A szkizofrén folyamat újra felgyorsult, tipikus szignifikáns élmények jelentkeztek, a szelf és nem szelf differenciálatlanná vált, és a költő a megmentésére tett jelentékeny erőfeszítések ellenére öngyilkos lett.

Míg az első esetben valós tárgyvesztés és tárgyrepresentációk elvesztése kombinálódik, a másodikban a tárgytól való progresszív visszahúzódás zajlik, és a személy szerelmek révén próbálja újra és újra visszaállítani és újra megszállni a tárgyait. Az első kísérlet a pszichikus szelf-representációk, a második pedig a valós én megsemmisítésével zárult. Értelmezésem szerint mindkét eset az elveszett tárgyak helyett próbál kárpótlást találni, először a szerelem által, majd mikor ez kudarcba fullad, akkor a differenciálatlanság felé irányuló regresszióval. Ez utóbbi olyan fejlődési stádiumába vezet, amelyben a szelf és a tárgyak összeolvadnak. Az én ezalatt mindvégig küzd azért, hogy fenntarthassa a libidinális megszállást, hogy belekapaszkodhasson a tárgyakba, és megvédje őket a pusztulástól.

Más összefüggésben már írtam arról, hogy hogyan zajlik az én differenciálatlanságot eredményező regressziója, amelyben a szelf és a nem szelf differenciálatlansága révén a tárgy a testhőmérséklet által szerzhető vissza (Bak, 1939a, b). Ebben a stádiumban a tárgyakkal való kapcsolat az összeolvadást jelenti, és ez a testhőmérsékleten alapul. A melegség jellemzi az anya és gyermek, vagy a család egységét is. Az ego szempontjából a regresszió, a libidó és az agresszió szintén nem differenciált (Freud, 1940). Az

én és a nem én melegségben létrejövő egysége olyan fiziológiai előkép, amely az egész későbbi fejlődésre: a szerelmi szükségletekre és a szerelem nyelvére is rányomja a bélyegét. Az, hogy valaki képes-e szeretni, tudjuk, hogy az ének anyja és gyermek kettős egységétől való elkülönülésétől függ. Ez az elkülönülés sosem teljes, az elsődleges azonosulás nyomai még a legfejlettebb tárgykapcsolatban is megmaradnak.

A szkizofréniában előforduló kiterjedt tárgyvesztéseket tekintve kétség-telenül arra jutunk, hogy mennyire fontos az ének és a libidónak a tárgyvesztésből fakadó regressziója, amely a szkizofréniában visszafordíthatatlanná válhat.

Meggyőződésem szerint a „szerelem” állapota az ego nagyon korai stádiumaiból származó képeket és érzéketeket használ fel, és egy integrált és sértetlen ego esetében is a szelf és a nem-szelf egybeolvasztására törekszik. A szerelmezt szinte rögeszmésen köti le kedvese *arca*, és egész belső látásán ez az arc uralkodik (itt emlékeztetek az idézett Goethe- és József Attila-részletekre), ami tulajdonképpen a tárgyak kialakulásának kezdeti szakaszába visszavető regresszió, nevezetesen az anyja arcának felismerése. A szerelmi tárgy különlegessége, becessége, pótolhatatlansága a mindenható anyja feltűnő alakjához visszavezető regressziót jelöli. A tárgy hiányában érzett gyötrő nyugtalanságot, a szívszorító aggodalmat csak az a bizonyosság enyhítheti, hogy a tárgy nem vészett el; mégpedig leginkább a különválást semmissé tevő, régóta vágyott ölelés által. Az elkülönülés folyamatának utolsó lépcsőfoka a serdülőkorban, a genitális éréssel következik be, hiszen ekkortól ösztönös hajtóerő sarkallja az egyént arra, hogy feladja az eredeti tárgyat. A szerelem lázas állapota, a „szentimentális ifjú szenvedélye” (Freud) rendszerint a serdülőkort juttatja az eszünkbe. Az ego ebben a teljesen ambivalens állapotban részben megosztja az agressziót és a libidót. A szülői tárgyak leértékelődnek, és új szerelmi tárgyak keresése kezdődik el. A serdülőkor libidinális pozíciói a gyász és a boldogtalan szerelem pozícióihoz hasonlóak (A. Freud, 1958).

Hadd ismertessem egy olyan átlagos neurotikus fiatal orvos analízisének egy mozzanatát, aki mindaddig úgy érezte, hogy nem képes megnősülni. Az egyik ülésen arról beszélt, milyen megrázkódtatást okozott neki, hogy megtalálta egy mellrák áttételét. Anyja rákja óta sem telt még el sok idő, és apja is az utóbbi időben esett át egy koszorúér-elégtelenségen. Akkoriban betegeskedett az analitikusa is. A fiatal orvos jól érezte magát az akkori barátnőjével, és már-már úgy döntött, feleségül veszi. A egyszerű értelmezés – hogy számolnia kell szülei és analitikusa halálával, és emiatt jobban teszi, ha megteremti saját életét – megerősítette döntését. Hozzáteszem, hogy

döntése nem nagy érzelmi felindulásból született, hanem azért, mert boldog volt a mennyasszonyával, és a szexuális életük kielégítő volt. Ez a példa a várható tárgyvesztésekhez történő alkalmazkodást szemlélteti.

Témám szempontjából tanulságosabb egy másik eset, ahol a nagyobb szerelmi zűrzavarokat szintén jelentékeny tárgyvesztések előzték meg. Ezek közül az első a kamaszkor végén a fivérének elvesztése volt, akihez páciensem ambivalens szeretet fűzte. Ezt követte néhány év múlva az anya, és végül a feleség halála, akit a férfi a legjobban szeretett, és aki a legközelebb állt hozzá az életben. Ezek és még néhány másik tárgyválasztás mind a menekülési fantáziájának variánsai voltak. Ezeket „feltámadási fantáziának” neveztük, mert a serdülőkori szerelmi tárgyvesztés jellegzetességeit viselték magukon, és a szerelemmel halottakat kívántak feléleszteni vagy betegeket meggyógyítani. E különböző kimenetelű szerelmek legtöbbszöréről kiderült, hogy – legalábbis részben – az eltolt gyász jelent meg bennük, amelyben a haldokló vagy távozó tárgy ellen irányuló düh terelődött el azáltal, hogy a férfi új tárgyra talált. Ha az eltolás sikertelen volt, az agresszió sok esetben a szelf ellen fordult azáltal, hogy az öngyilkosság közelébe sodródott, és különböző sebeket ejtett a testén. A „rossz”, frusztráló vagy eltávozó tárgyra irányuló csalódottságot és dühöt fájdalmas libidó-visszavonás követte, amely rendszerint a gyász folyamatából vette ki a részét.

Vannak azután olyanok, akiket talán „élményfüggőnek” nevezhetnénk. Annak, aki ebbe a típusba tartozik, sok szerelmi élménye van, de a tárgyak és az események kimenetelének változatossága ellenére érzéseinek minősége mindig ismétlődik. Minden alkalommal ugyanúgy csak saját megigézettségére vagy éppen szenvedésére figyel, és ezt az érzést táplálja magában. Mindennél inkább a *saját* érzelmeinek intenzitása számít neki. A költők ezt sokszor tudják is magukról. Ez a típus magát az élményt részesíti előnyben, így aztán lekicsinylően gondol annak megvalósíthatóságára. Talán még keresi is azokat a gátakat, amelyekkel a „fehérizzásig” hevülő érzelmeit elrekesztve tarthatja. Valószínűleg a „narcisztikus libidinális típushoz” tartozik (Freud, 1931), aki az erotikus életében jobban szereti, ha maga szerelmes, mint ha ő az, akit szeretnek. Az ilyen személy énjében nagy mennyiségű levezetendő agresszivitás van, emiatt fogékony arra, hogy aktív legyen, és erős benyomást tegyen másokra mint „személyiség”. Ez a jellemzés mindkét nemre érvényes. Freud megjegyzi, hogy e típus tanulmányozásával nem sikerült volna feltárni a felettes-ént. Az, hogy a típusba tartozók előszeretettel lesznek szerelmesek, tehát hogy a tárggyal szembeni túlmegszállásuk valójában védekezés, még ha labilis is, a felettes-énjükben felgyülemelő szabad agresszióval szemben.

A beteljesülés és az öngyilkosság között, a különböző szerelemi típusok skáláján van egy, amelyet rendszerint mazochisztikusnak nevezünk. Ebben is felfedezhetők a közelmúltbeli vagy éppen a nagyon régi tárgyvesztések nyomai. E tárgyvesztések egy része az idealizált figurák összeomlásaként írható le, amelyeket az egyén bűnös diadalként él meg; ez pedig elfogadhatatlan, ezért meg nem történtté kell tenni. A személy ezáltal ugyanarra a sorsra jut, mint a bukott vagy megsemmisült ideál. Az ilyen szerelemi kapcsolatok csaknem az öngyilkosságig vezetnek, a bűntudatot pedig morális megsemmisülés elégíti ki.

Ilyen volt Oscar Wilde Alfred Douglas iránti szerelme; utóbbi a végzet asszonya volt homoszexuális kiadásban. Wilde tízéves volt, amikor apját, Sir William Wilde-ot, a neves orvost egy komplikált becsületsértési ügyben állították bíróság elé, mert viszonya volt egy fiatalabb páciensével. Az ifjú hölgy becsületét a bíróság nem értékelte valami nagyra, mert csak negyed penny kártérítést rótt ki, de Sir William azzal, hogy nem volt hajlandó vallomást tenni, bűnösségét bizonyította. Oscart tizennégy évesen óriási izgalomba hozták a jogi fejleményekről hallottak, és arról fantáziált, hogy valamikor majd neki is a meg kell jelennie a bíróság előtt a „Regina versus Wilde” ügyben. Vágya aztán apjával csaknem azonos körülmények között teljesült, Douglas szüntelen kísértései folytán. A *De Profundis*, ez a szívszorító szerelemi dokumentum bemutatja az odaadást, amellyel a szeretett személy szeszélyeit kielégítette, és a tragikus próbálkozásokat, amelyekkel Wilde ki akarta szűrni a szerelméből az ambivalenciát, és önérdékének kioltását egészen a morális öngyilkosságig hajszolta.

Az efféle kimenetel nem ismeretlen a pszichoanalitikus gyakorlatban. Freud utalt arra, hogy a férfi szerelemi életében milyen nagy szerepet játszanak a narcisztikus nők. Szerinte a férfi ilyen vonzalmaiban a tárgyon keresztül igyekszik visszanyerni elveszett nárcizmusát. A hideg, narcisztikus, hatalomvezérelte nők, akikben túlradó péniszirigység munkál, vonzzák azokat a férfiakat, akik egész életükben az ödipális bűn miatt vezekelnek. Az ilyen nők szüntelenül a tárgy alárendelésére és lefokozására töreksznek. Somers Maugham *Örök szolgaság* és Heinrich Mann *Ronda tanár úr* című regénye (illetve az utóbbiból készült film, *A kék angyal*) azért arathatott olyan széles körű sikert, mert univerzális veszélyt dolgoz fel: a szerelem általi önmegsemmisítést. Ezek a művek azt mutatják be, hogy a férfi megtagadja a szerelemi tárggyal szembeni agressziót, miközben a leigázottságig függ szerelmétől, továbbá azt a passzív feminin védelmi fantáziát, amelyben a férfi feláldozza férfiasságát és becsületét, hogy ezzel örömet okozzon tárgyának, és megelőzze annak elvesztését. Az ilyen helyzetek kimenetele at-

tól függ, hogy az énben milyen mennyiségű szabad agresszió van. Tragikus végkifejlet is előfordulhat, de éppígy elképzelhető az is, hogy egy valamelyest gyenge, de működőképes házastársi alkalmazkodás alakuljon ki.

Az önmegsemmisítés tárgyalását Thomas Mann korai novellájával, a *Friedemann úr, a törpével*⁴ (1897) szeretném zárni. A történet címszereplője egy gyermekkorra óta nyomorék fiatalember, aki az érzelmi élet lehetőségét egy kora kamaszkori csalódás után zárta el maga elől. A harmincas éveiben aztán hirtelen kétségbeesetten beleszeret az új meggyeparancsnok gőgös, hideg, fiús természetű feleségébe. Az érzés teljesen legyűri, és egy éjjel a tóparton térdén állva szerelmet vall a nőnek, aki energikusan visszautasítja és ellöki. A férfi elesik, és teljesen megalázva, „kéjes haraggal” és „önmagától undorodva” mászik el, hogy a tóba fojtsa magát. Mondhatjuk, hogy szimbolikus értelemben meg nem történtté teszi a születését, és a halálban egyesül a végtelennel.

Összefoglalva: a szerelem egyedülállóan emberi, különleges érzelmi állapot, amely anya és gyermek elkülönülésének meg nem történtté tételén alapul, és arra irányul, hogy a különválás mellett a későbbi fontos tárgyvesztéseket is meg nem történtté tegye. Ez teszi érthetővé, hogy a szerelmet gyakran tárgyvesztés, illetve a tárgyvesztés meg nem történtté tétele, azaz tulajdonképpen a tárgy visszaállítására és visszaszerzésére irányuló igény hozza működésbe. Ez a tendencia súlyos regresszió felé visz, amely a tárggyal való összeolvadáshoz vezet. Kosztolányi Dezső az ifjú szerelem eksztatikus állapotában így írt: „Az éjszaka csöndjében, úgy tűnik egyik vagyunk teljesen. Néha nem tudom, te vagy-e én, vagy én vagyok-e te.” [„In the silence of the night it seems that we are completely one. Sometimes I don't know whether you are I, or I are you?”] És elragadtatása tetőfokán így kiát fel: „te, én!” [thou, I!]⁵ E. E. Cummings egy sorba sűrítve fejezi ki ugyanezt: „For love are in you am in i are in we”.⁶

⁴ Ford.: Lányi Viktor. In: *Thomas Mann Elbeszélései*. Magyar Helikon, Bp., 1961, 75–101.

⁵ A szerző fejből idézte a Kosztolányi-sorokat, amelynek eredetijét sajnos nem tudtuk azonosítani. Ilia Mihály irodalomtörténész, akinek segítségével ez úton is köszönjük, úgy véli, hogy talán Kosztolányi kései szerelméhez, Radákovich Máriaéhoz írt leveleiben bukkanhatunk hasonló gondolatokra. (Noha a szerelem „kései”, magának az érzésnek a jellege kétségkívül „ifjú” és eksztatikus.) „Ahogy egy pár szót írsz arra a szigorú képre »Ne felejts« az maga a kedvesség és jószág. Miért? Nem tudom. Talán azért, mert te vagy, s én vagyok te, nem férfi és nem nő, nem két külön személy, hanem egy mindörökké.” Kosztolányi Dezső: *Levelezés – Naplók*. Szerk. Réz Pál, Osiris, 1998, 743. (1261. levél.) [A szerk.]

⁶ Az angol nyelvű verssorban az egyes szavak visszaadhatatlanul sok, egymást átfedő, két-háromszavas jelentésegységbe rendeződnek. – (A ford.)

A regressziót az is előmozdítja, hogy az én funkciói közül több, de elsősorban is az észlelés szexualizálódik. Ebből eredeztethető az a megfigyelés is, hogy a szerelem vak, illetve hogy Cupido szeme művészi és népművészeti ábrázolásokon egyaránt (Panofsky, 1939) gyakran be van kötve. A szerelem előnti az én ítélőképességét és anticipáló funkcióit is, amelyek ilyenkor a tudatalatti kívánságok befolyása alatt működnek. Platón a *Phaidrosz*ban tér ki a szerelem őrütségére, Pico della Mirandola pedig kijelenti, hogy „Ámor azért vak, mert az értelem fölött áll.” Ez az állapot egy olyan stádiumot előidéző strukturális regresszióknak felel meg, amikor az én-funkciói még nem megfelelően váltak külön a szükségletkielégítéstől. Az én funkcióinak szexualizálódása teszi lehetővé a tárgy túlértékelését, ami az ambivalencia ellenmegszállásául szolgál. Az én így nem érzékeli a hanyatlást. Épp ellenkezőleg, az én narcisztikus megszállásának kiürülése időlegesen a gazdagodás élményéhez, az élettelség érzésének fokozódásához vezet. Az énfunkciók szexualizálódása járul hozzá ahhoz, hogy a külvilág rendkívül erős érzékletek formájában lesz észlelhető. Az embernek intenzív tárgymegszállásra van szüksége ahhoz, hogy élettelinek érezze magát. A szelf mentesül az agresszió feszültségétől. A szerelem kezdeti fázisában jelentékeny a pregenitális gyengédség szerepe – ezért a szerelmes türelmes –, nemcsak a cél gátoltsága miatt, hanem azért is, mert a bőr és a testhőmérséklet korai libidinális pozíciói túlzott mértékben vannak megszállva.

Ez az állapot három irányba alakulhat tovább. Az olyan én esetében, ahol a tárgykapcsolat nagyrészt *redukált* ambivalenciával, magas fokú védelmi kapacitással és a megszállás mobilitásával jár együtt, a valóságérzéklet *nem* rohanja le teljesen a szexualitás. Az ilyen én nagymértékű regressziót enged meg, és felhagy az szelfbe történő narcisztikus befektetéssel – mégpedig a miatt a remény vagy kilátás miatt, hogy a szelf befektetését majd a tárgy biztosítja azzal, hogy viszonozza a szerelmet, tehát a tárgy szolgálhatja majd a narcisztikus pótlékot. Ha ezt szexuális beteljesülés követi, akkor az énfunkciók deszexualizálódnak, és az elragadtatottságot a szeretetnek nevezett állapot, a kölcsönös függés és az elkülönültség elfogadása váltja fel, ami stabil elégedettséget biztosít. Úgy tűnik, a korai veszteség vagy megfosztottság, a nem teljes különválás és/vagy a hosszabbra nyúló ragaszkodás a tárggyal való összeolvadást támogatná, emiatt a „szerelemből” szeretetbe való átmenet nehézséget jelent.

A következő lehetséges kimenetel az, amikor a tárgy útját állja a beteljesülésnek. Ha a visszautasítást átlagos, jól integrált én szenved el, akkor az egyén előbb-utóbb elfogadja a valóságot, és visszavonja szerelmét. Az új tárgy megtalálása viszont a libidó immobilitása mellett több tényezőtől is

függ: az befektetés mennyiségétől, a tárgyakapcsolatok szélességétől, és a narcisztikus sérülés mértékétől függően is különböző lehet. Ezek a tényezők az élet során nem állandóak. Az emberek el szokták marasztalni a túlzó mozgékony libidót – ez azokból a cinikus viccekből is kitűnik, amelyek az alkalmazkodás folyamatát érintik, amely jelen elemzés tanulsága szerint valójában igen hasonló a gyász folyamatához.

A harmadik lehetséges kimenetel szerint a tárgy a beteljesülés útjába áll, ezzel a szerelem eleve viszonzatlan lesz, vagy pedig egy idő után hagyja el a szerelmezt, és ezáltal visszavonja a beteljesülést. Nagymértékű ambivalencia és narcisztikus alkat esetén az én azonosul a „rossz tárggyal” és magára ölti azt. A frusztráló „rossz” tárggyal való azonosulás motívuma a szerelem, az oka viszont a frusztráció miatt támadt gyűlölet. A szelf és a tárgy egyesül, de a szabad agresszió ellene fordulhat ennek az egyesített szelfnek és tárgynak, és mindkettővel végezhet. A kedves karjában keresett feledést ekkor végül a zord öngyilkosság adja meg.

Ennek fényében már jóval érthetőbb Freud meghökentő állítása, hogy a szerelem és az öngyilkosság egyszerre állnak szemben egymással, van köztük hasonlóság is. Szerelem esetén a szelfet a túlzottan megszállott „jó tárgy”, öngyilkosság esetén pedig a szelfen belülről került „rossz tárgy” gyűri le.

Régóta tudjuk, hogy szerelem és halál között a szexuális beteljesülés, pontosabban az orgazmus emberi képessége alkot tökéletes átmenetet. Ferenczi a *Thalassában* azt feltételezte, hogy a koitusz, legalábbis a férfi számára, az anya testébe való visszatérés pszichés realizációját jelenti. A koitusz tehát meg nem történtté teszi az különválás első traumáját, azaz a születést. Véleményem szerint e különválás meg nem történtté tétele mindkét nemre egyformán érvényes, és az orgazmusban következik be. A teljes orgasztikus élmény csúcán a szelf és a tárgy összeolvad. Az ösztönös összeolvadás egyidejűleg vezeti le a libidót és az agressziót, a szelf pedig tolerálni tudja pillanatnyi kioltódását, visszatérését a differenciálatlanságba. A franciáknak teljesen igazuk van abban, hogy *la petite mort*-nak – kis halálnak nevezik az orgazmust. Az ember legélettelibb pszichobiológiai élménye a halálra vetett pillantással jár együtt. Úgy tűnik, hogy ez a jelképes halál, amely az orgazmus élményében jelen van – ugyan nem az egyetlen, de – a fő biztosítóka annak, hogy a szelf és a tárgyi világ nem pusztul el.

Befejezésül hadd emlékeztessenek arra, hogy az utóbbi évtizedekben a pszichoanalízis feltárta érzelmi életünk legkülönbözőbb aspektusait. Előrehaladást értünk el a pszichés struktúrát és az én funkcióit, illetve az agresszió szerepét illető tudásunk finomításában. Ez a dolgozat adalék az agresszióknak a szerelem állapotába történő integrációjához. Úgy tűnhet, hogy

az elemzés hangja valamelyest védekező, és tartózkodik attól, hogy hangsúlyozza a szexualitás kiemelkedő fontosságát az ember életében. Ez nem így van. De a jelenlegi nyomással szemben, amelyet részben az analízisen belüli, részben pedig annak peremén elhelyezkedő társadalmi alkalmazás és félvallásos prédikálás nagyzóló fantáziái jelentenek, ez a Freud-előadás megfelelő alkalomnak tűnik, hogy újra kinyilvánítsam ragaszkodásunkat Freud alapvető tételeihez.

Berta Ádám fordítása

IRODALOM

- BAK, R. C. (1939a): The dynamic-structural conditions of primary delusions of reference. (In German.) In: *Z. ges. Neurol. Psychiat.*, 166: 342–364.
- BAK, R. C. (1939b): Regresseion of ego-orientation and libido in schizoprenia. In: *Int. J. Psycho-Anal.*, 20: 64–71.
- EISSLER, K. R. (1958): Notes on problems of tecnique in the psychoanalytic treatment of adolescents, with some remarks on perversions. In: *Psychoanal. Study Child* 13.
- FREUD, S. (1910 [1995]): A tárgyválasztás egy sajátos típusa férfiaknál (Adalékok a szerelmi élet pszichológiájához). In: *Sigmund Freud Művei IV*. Budapest: Cserépfalvi. 150–160.
- FREUD, S. (1911 [1993]): Pszichoanalitikus megjegyzések egy önéletrajzilag leírt paranoia-esethez (Dementia paranoides). Az úgynevezett „Schreber-eset”. In: *Sigmund Freud Művei II. A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I*. Budapest: Cserépfalvi, 277–340.
- FREUD, S. (1912 [1995]): A szerelmi élet általános megvetéséről (Adalékok a szerelmi élet pszichológiájához). In: *Sigmund Freud Művei IV. A szexuális élet pszichológiája*. Budapest: Cserépfalvi, 160–169.
- FREUD, S. (1914 [1997]): A narcizmus bevezetése. In: *Sigmund Freud Művei VI. Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Budapest: Filum. 15–39.
- FREUD, S. (1915 [1995]): Időszerű gondolatok háborúról és halálról. In: *Sigmund Freud Művei V. Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások*. Budapest: Cserépfalvi. 159–174.
- FREUD, S. (1917 [1997]): Gyász és melankólia. In: *Sigmund Freud Művei VI. Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Budapest: Filum. 129–143.
- FREUD, S. (1921 [1995]): Tömegpszichológia és én-analízis. In: *Sigmund Freud Művei V. Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások*. Budapest: Cserépfalvi. 185–248.
- FREUD, S. (1923 [1991]): *Az ősvalami és az én*. Budapest: Hatágú Síp.
- FREUD, S. (1940 [1982]): A pszichoanalízis foglalatja. In: Freud, S.: *Esszék*. Budapest: Gondolat. 407–474.
- HARRIS, F. (1923): *Oscar Wilde*. (Németül.) Berlin: Fischer.
- GOETHE, J. W. (1990): *Az ifjú Werther szenvedései*. Ford.: Szabó Lőrinc. Budapest: Szépirodalmi.
- JONES, E. (1953 [1983]): *Sigmund Freud élete és munkássága*. Budapest: Európa.
- PANOFKY, E. (1939): *Studies in Iconology*. London: Oxford University Press.
- SCHROETER, A. (1964): *Thomas Mann*. Hamburg: Rowohlt.
- WIND, E. (1958): *Pagan Mysteries in the Renaissance*. New Haven: Yale University Press.